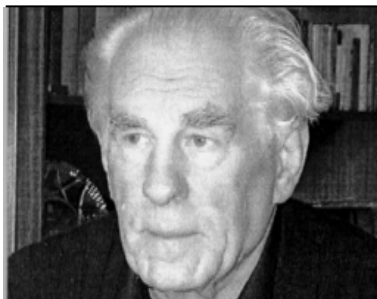

Ніл Гілевіч

...як жа трэба пісаць вершы – якія вершы! –
каб людзі выпіскалі дзеля іх
адзін аднаму кішкі, як галодныя
ў страшнай чарзе за хлебам...

Мае шляхетныя калегі

З кнігі “Забаўныя гісторыі”

У твая гады, у сярэдзіне і напрыканцы шасьцідзесятых, мы, калегі, таварышы і сябры па кафедры і факультэту, іншы раз выязджалі восеньню ў лес па грыбы. Здаралася гэта ня часта, бо залежала ад транспарту: сваёй каляскі, каб дабрацца да добрых грыбоў, яшчэ ні ў кога тады не было, а калі б нават у каго і была, дык што табе за радасьць садзіцца ў яе за баранку, каб пасья, набадзяўшыся па лесе, назьбіраўшы ці не назьбіраўшы тых грыбоў, ты ня змог разам з усімі як чалавек пасядзець пад якою ялінаю на пушыстым моху? Пасядзець, вядома, можаш, але – ня як чалавек, і ў гэтым уся справа. «Як чалавекі» будуць сядзець твае сябры, якія паедуць з табой у тваёй калясцы пасажырамі. А ты будзеш глядзець на іх ды аблізвацца. А яны яшчэ і пацьве-

ліваць будуць, кепікі строіць, выскаляцца – маўляў: нічога, вернешся, загоніш каляску ў гараж, калі ён ёсьць, або на стаянку, і жонка дома табе налье. І ты таксама пачуешся чалавекам.

На гэты раз нас сабралася ажно пецярых: Іван Якаўлевіч, Алэг Антонавіч, Рыгор Васілевіч, Міхась Яўгенавіч і я. Усе па тым часе кандыдаты навук, дацэнты, але, за выняткам апошняга, усе ўжо зьбіраліся вось-вось абараняць «доктарскую», набываць званьне прафесара, займаць адпаведныя пасады і, так бы мовіць, рухаць навуковую кар’еру далей. Яшчэ ніхто, нават самы схільны да гэтага, ня быў навукова асаністы, а тым больш акадэмічна ўбурэлы. Яшчэ ў кожным было шмат ад ня так далёкай студэнцкай і аспіранцкай маладосьці, ад той шчырасьці, непасрэднасьці і прастаты ва ўзаемаадносінах, з якою калегі і таварышы натуральна і непрыкметна звыкаюцца і лічаць, не задумваючыся аб гэтым, маральна-этычнай нормай. Яшчэ было далекавата да таксама непрыкметнага пераходу ў тую паласу жыцьця і службы, калі сябры-калегі пачынаюць лічыць-рахаваць, хто больш і лепш зрабіў на абранай ніве і таму мае больш правоў на рэгаліі, на тытулы, на ўзнагароды, на вядомасьць і славу. У такім узросьце яшчэ здаецца (і гэта сапраўды так), што самыя галоўныя і важныя творчыя дасягненьні наперадзе, і таму ня трэба асабліва перажываць і хвалявацца, што табе ня дададзена, што цябе несправядліва абышлі, пакрыўдзілі, – усё яшчэ будзе, усё, што заслужыш, аддасца. Шчасьлівая, адным словам, пара. Пара, калі нават і ў грыбы хочацца ехаць разам, гурмой, гуртам, ня надта бядуючы, што нехта з гурмы праявіць большы спрыт і налатошыць баравікоў ці падасінавікаў трохі болей.

Згоду, што будзе сядзецц падыялінай «ня як чалавек», даў патомны інтэлігент, сын славутага кампазітара, Міхась Яўгенавіч – ён павёз калегаў-сяброў у грыбы ў сваёй калясцы. Зрэшты, прынесці сябе ў ахвяру яму было зусім ня цяжка: «зелья» ён не любіў і амаль не ўжываў, – хіба што келіх шампанскага ў паважным застольлі. Паехаць рашылі на маю Лагойшчыну, якая ўсім вельмі падабалася. Але не ў вялікія бары за Лагойскам, а ў ляскі і пералескі, якія прывабна кучаравяцца на пагорках і касагорах наўзбоч ад дарогі, што паварочвае перад Лагойскам на Дзяніскі. Разьлік наш быў такі: у тых знакамітых барах усё вытаптана і да апошай суравежкі падчышчана, а ў гэтых лясках-пералесках можам натрапіць на падасінавікі, на абабкі, на апенькі. Але разьлік, на жаль, не апраўдаўся. Доўга калясілі, матляліся, пераязджалі з пагорка на пагорак, нагледзеліся цудоўных краявідаў, налюбаваліся рознакалёрымі барвамі залатой восені (быў канец верасня), а тых падасінавікаў і абабкаў – як кот наплакаў. Нават на апенькі не нарваліся. Нахадзіліся, стаміліся, а ў кошыках – па дзесяткі два дробных, несамавітых грыбчыкаў. Бачым, урэшце, што пара і завяршаць наша «ціхае паляваньне». Ну, а раз завяршаць – то ня важна, што кошыкі амаль пустыя. На паляваньні шанцуе не заўсёды, удачу не заплануеш, на яе проста спадзяешся. А вось што заўсёды жалезна плануецца – дык гэта адпачыначак з перакускай пад ялінаю. Ці ў бярэзьнічку, дзе-небудзь на ўскрайку лесу. О, гэтыя мілыя сяброўскія адпачыначкі! Чым даўжэй ходзіш-швэндаеш і чым больш пераконваешся, што нічога ўжо ня выхадзіш, тым часьцей зіркаеш у

кошык на загорнутую газетай бутэльку, як бы яна табе муліць пачала, і тым мацней хочацца гукнуць: «Канчайма, хлопцы! Пара за справу прымацца!» І нарэшце хтосьці гэту каманду выгукае. Бо не адкладаць жа справу да наступнай паездкі – толькі таму, што грыбы нехта вызьбіраў і нам не засталася. Бог з імі, з тымі грыбамі, справа важней.

Дык за справу, калегі! Мясыцінку выбралі выдатную: пад бярозамі і соснамі, акурат як у той партызанскай песьні, на сухім моху, каля ўезджанай лясной дарожкі, на якой Міхась Яўгенавіч паставіў сваю каляску. Уселися, падаставалі і выклалі на разасланую газеціну, што ў каго было. А найперш – бутэлькі. Усе – ня поўныя, а прыблізна на трэць адлітыя. І гэта разумна, бо паўлітра на нос, ды яшчэ на інтэлігенцкі, гэта было б залішне. Мой бутэлак быў таксама няпоўны, але пітво ў ім было не звычайнае – ня модная тады «сталічная», не «пшанічная», ня «руская горкая». Пітво было ня наскае, а замежнае: балгарская «масьціка». Так у нашых братоў за Дунаем называецца анісавая гарэлка, анісаўка, вядомая нам, сённяшнім беларусам, толькі са старонак старых рускіх раманаў. Хто каштаваў гэты трунак, ведае, што ён мае вельмі сьпецыфічны пах і такі ж адметны смак. Хто спрабуе яго ўпершыню – можа сказаць: «Як лякарства, усё роўна...» Так, як сказаў у свой час і я, пачаставаны ім у Сафіі.

Прывезеную з Балгарыі «масьціку» я ўзяў на міжсабойку сумысьля, каб пачаставаць калегаў і пазнаёміць іх з гэтым неардынарным у бра-тоў за Дунаем пітвом. Таму і пасьпяшаўся, як толькі ўселися, узяць у рукі свой бутэлак і сказаць:

– Сябры, паслухайце і ўважце маю просьбу. Вось гэта – арыгінальны балгарскі алкагольны напітак – «масьціка», з экстрактам духмянай травы, як, напрыклад, наша «зуброўка». Ці даводзілася каму з вас спрабаваць?

Вьясьнілася, што ніхто ніколі і ў рот ня браў, паколькі пабываць у Балгарыі нікому на той час яшчэ ня выпала. Нават ніхто і назвы ня чуў такое.

– Як, як? – перапытаў Рыгор Васілевіч. – Масьціка? Дык гэта што – тое, чым падлогу націраюць?

– Прашу не абражаць боскі напітак, – абарваў я тут жа першы «застольны» рагаток. – «Масьціка» лічыцца ў Балгарыі пітвом арыстакратычным. І я вас прашу: давайце мы пачнём з яго, пакуль яшчэ гарлякі нашчыя і здольны дэгусьціраваць навінку. Бо пасья таго, як гакнем вашу «пшанічную» і «сталічную», вы ўжо належным чынам не адчуеце, што гэта за смаката, што за цуд такі – «масьціка»!

– А якая яго моц? Гэта, часам, не кісьляціна якая? – спытаў Іван Якаўлевіч.

– Ага, ага, і я хацеў спытацца пра гэта, – падагакнуў вечна ўсьмешлівы ў такіх сітуацыях Алег Антонавіч.

– Я выдатна разумеў калегаў: ня дай Бог пачаць «справу» з чаго-небудзь слабенькага. Гэта ўжо не пасья, не завяршэньне – дык можна ўскінуць і «якую кісьляціну». А для пачатку – о не!

– А вось тут напісана, – кажу. – Трохі мацнейшая за нашу белую.

– Нават мацнейшая? Ну тады разьлівай, – амаль загадаў Іван Якаўлевіч.

– Пакуль буду разьліваць, – дайце ж сюды ў радок шклянкі, каб усім пароўну адмераць, – раскажу вам эпізод, які пацьвердзіць арыстакратычную марку гэтага трунку. У Сафії, у рэстаране пры Клубе журналістаў, сабралася за вялікім сталом чалавек пятнаццаць: пісьменьнікі, артысты, мастакі, музыкі, газетчыкі. У іх такая завядзёнка – усе жанры яднаюцца, сябруюць, кантактуюць, ня так, як у нас – кожны сам па сабе. Ну і мы з Найдзенам Вылчавым падселі, Найдзена вы знаеце, ён бываў у Беларусі. Падыходзіць келнер – стары, сівагаловы, паўвека ўжо там працуе, высокі аўтарытэт мае, абслугоўвае толькі самых знакамітых – і пытае ў кожнага, хто што будзе піць. «Мне малую «сьлівовай», мне «сталічнай», «кілішак каньяку», «мне таксама», – чую я адказы застольнікаў. Падышоў і да нас з Найдзенам. Я заказаў двайную «сьлівовай». А Найдзен кажа: «А мне – двайную «масьцікі». «О, нарэшце, – досыць голасна зрэгаваў на яго заказ келнер. – Хоць адзін сапраўдны ітнэлігент знайшоўся. – І дадаў: – Я ўсё жыццё ўжываю толькі «масьціку». Царскае пітво!..» Найдзен ціха хэ-хэкнуў і спытаў мяне: «Чуў?» – «Чуў, кажу, чуў». – «Дык май на ўвазе». Так што, браткі-сябры, я вас, як сапраўдных ітнэлігентаў, частую арыстакратычным, царскім напоем. На добрае здароўе ўсім!

– За тваю Балгарыю, Ніле! – першы чокнуўся са мною Алег Антонавіч.

– Будзь здароў! – працягнуў руку са шклянкай Рыгор Васілевіч.

– Давай! – коратка і трохі паблажліва, як бы робіць мне ласку, скамандаваў Іван Якаўлевіч.

– Усьцешаны, што так хораша прынята маё запрашэньне, кульнуў, разам з усімі, і я, смачна крактануў і са зразумелым нецярпеньнем спытаў:

– Ну, як? Якое ўражаньне?

– На ракію зусім не падобна, – першы выказаўся Іван Якаўлевіч.

– Ракіяй мяне некалі частавалі, піў. Ракія – як наша самагонка. (Ён упэўнена вымаўляў не ракія, як трэба правільна, а ракія, з націскным на першым складзе).

– Цікавае нешта, цікавае, і знаеш, вельмі нязвыклае, – хрумстаючы маласольны агурок, пацьвердзіў Алег Антонавіч.

– Арыгінальная штука. Гэта сапраўды ў іх так высока каціруецца? – ні то ўсумніўся, ні то з разуменьнем пагадзіўся Рыгор Васілевіч.

– А як жа! – выгукнуў я, не хаваючы задавальненьня, што «масьціка» прыйшлася грыбнікам па густу. – Я ж вам сумысьля раскажаў пра эпізод з Найдзенам. Канешне, яе трэба піць сьцюдзёненькую, з халадзільніка, тады ў ёй плаваюць драбнюсенькія серабрыстыя крышталікі – нават глядзіцца вельмі прыгожа. Балгары пьюць яе толькі з халадзільніка.

– Давай, Алег, налівай нашай! – нешта занадта хутка, бадай праз хвіліну, скамандаваў Іван Якаўлевіч. – З майго бутля спачатку.

Выпілі Іванавай «пшанічнай». Язык павесялелі. Пацякла гаворка пра асаблівасьці розных нацыянальных напояў, з успамінамі – дзе і што замежна-заморскае даводзілася каму спрабаваць: які каньяк, віскі, ром, джын, лікёр, вермут...

– А ці піў хто з вас грог? Я вось ніколі грогу ня піў, – пашкадаваў раптам паважны, масіўны Іван Якаўлевіч. – Колькі разоў чуў: «Бэтсі, мне грогу стакан!», а які там той грог – уяўленьня ня маю. – І не даючы адказаць на сваё ж пытаньне, прадоўжыў: – Наогул, нічога мы асаблівага не пілі, хлопцы, і нічога мы ня ведаем. Бедныя вясковыя вахлакі. Ні сьвету ня бачылі, ні гарадоў экзатычных, і дзявок прыгожых не кахалі – якіх-небудзь крэолак ці тых жа япончак. Уцюрыліся ў сваіх лявосяў і пільнуемся...

– Ну, не хемінгузі, вядома, і не стэйнбекі, – пачаў удакладняць і разам пярэчыць Алег Антонавіч. – Але мне здаецца, што яны на нашых лявосяў глядзяць больш зайздросна, чым мы на іх крэолак...

Ад «пшанічнай» перайшлі да «сталічнай». І да іншых тэмаў. Перагаворана было шмат, – сур'ёзнага, вядома: пра літаратуру, пра пісьменьнікаў, пра вайну і партызаншчыну... Зусім нечакана той жа масіўны Іван Якаўлевіч, размякчэлы ад градусаў, відавочна палагоднелы, прапанаваў:

– Давайце расказваць анекдоты. Хто які анекдот ведае – каб самы дасьціпны і сьмешны. Кожны па адным анекдоце! Хто пачне? – і не чакаючы, пакуль хтось праявіць ініцыятыву, выпаліў: – Я сам пачну. Бо мой будзе самы сьмешны. Ён такі сьмешны, што помню... – і Іван Якаўлевіч, стульваючы ў трубку губы, пачаў нястрымана сьмяяцца, – по-по-по-мню, з Масквы еха-ха-ха... еха-ха-ха-халі, дык у-у-гу-гу-гу, – ужо зусім зайшоўся сьмехам наш сябра, – у ваго-го-гого-го, у ваго-го-гоне Максім Танк, гу-гу-гугугу... расказваў...

Іван Якаўлевіч так шчыра рагатаў, што гледзячы на яго, заразіліся сьмехам і ўсе мы, і нас усё больш і больш пачаў забіраць рогат. Як у «Новай зямлі» Коласа: «Усіх трасло і калаціла, і дзядзьку сьмехам захваціла». І таксама нястрымана – да захлёбу, да сьлёз з вачэй, да колікаў у жываце... Нарэшце адзіны цьвярозы сярод нас гаспадар каляскі не стрымаў сябе, – відаць, менавіта таму, што цьвярозы, – і сказаў:

– Іван, дык ты ж анекдот раскажы, што мы авансам рагочам!

– Ага, ага, – падтрымаў яго, перастаючы кіснуць ад сьмеху і выціраючы вочы, Алег Антонавіч, – давай, Іване, анекдот, а то мы ўсю сьмехавую энэргію расходуем і ня будзе чым сьмяяцца, як анекдот пачуем.

– Гэта Максім Танк расказваў, – усё яшчэ гу-гу-гаючы, прагаварыў Іван Якаўлевіч, – у вагоне, як з Масквы ехалі. Рагаталі усе страшэнна, і сам Танк, і Шамякін, і... хто ж гэта яшчэ быў з намі, чацьвёрты, нехта быў яшчэ, чакайце, не магу ўспомніць... ці Ткачоў, ці... хто ж гэта быў чацьверты?

– Ды ты давай анекдот, Іван, што ты ўсё цягнеш, – заінтрыгаваны такой вясёлай прэлюдыяй, настойліва патрабаваў Міхась Яўгенавіч.

І ўсе мы, таксама патрабавальна, павярнуліся да зьнямоглага ад сьмеху Івана Якаўлевіча.

– Ну добра. Значыць, ехалі мы з Масквы, і сабраліся ў купэ ў Максіма Танка: Шамякін, я і... хто ж гэта быў чацьверты, добра помню, што нас чацьвёра было... можа, Кулакоўскі? Не, нехта іншы, ну, але няважна, пазьней я ўспомню. З пленума ехалі. Ці са зьезду? Ну, няважна...

– Што ты ўсё «ехалі і ехалі», мы ўжо даўно прыехалі! Анекдот давай! – з ненапускной злосьцю прыкрыкнуў Рыгор Васілевіч.

– Не крычы! Начальнік мне знайшоўся. Ты думаеш, калі ты замдэк... Значыць, сядзелі мы, пілі каньяк, і Танк расказаў новы анекдот. – Тут Іван Якаўлевіч запнуўся і замаўчаў. – Пачакайце... Вось вы зьбілі мяне... Што гэта ён расказаў? Нешта страшна сьмешнае... Толькі што помніў. Ну, гэта было так сьмешна! Рагаталі, як зьвяры. Выскачыла з галавы, прабачце. Ну, трохі пазьней я ўспомню. Забыўся. Помню толькі, што было страшна сьмешна, і столькі было рогату!..

– Як – забыўся? – амаль разгублена ўставіўся на яго праз акулёры Алег Антонавіч. – Дык з чаго мы рагаталі?

– Ну забыўся! А што – з табой не было такое, каб нешта ня мог успомніць? – ужо амаль са злосьцю адпарыраваў Іван Якаўлевіч. – Скажыце дзякуй і за тое, што нарагаталіся. Давай налівай, і будзеце ўжо вы расказаць. Бо я іншых ня ведаю, я іх не запамінаю. У мяне быў толькі адзін гэты, што Танк расказаў у вагоне. Вып’ем яшчэ па адной, і я ўспомню.

– Вось гэта анекдот! – заўсміхаўся мілы Міхась Яўгенавіч.

Алег Антонавіч выцягнуў з бутэлькі абламаны корак і набулькаў у шклянку па пяцьдзесят. На вока, але бадай з дакладнасьцю да грама. Практыка, набітая рука. Ну і вокамер, канешне.

Дружна лыкнулі, здаецца, дружней, чым напачатку, і ня менш энергічна пацягнуліся па закус, дакладней – па астаткі закусі.

– Добра, што мы на «аглаблёвую» пакінулі «сталічную», – зазначыў Іван Якаўлевіч. – Выдатная гарэлка! Ня тое, што гэна баўгарская. – І тут ён асёкся, і кінуў позірк на мяне. Але раз прагаварыўся, трэба дасказаць. – Ты прабач, Ніле, але я табе павінен абвясьціць усю праўду пра тваё баўгарскае пітво: ну брат і г.... ты нам падсунуў! Страшнае!

– Ды ты што, Іван? Жартуеш? – ажно сківіца ў мяне адвісла ад пачутага прысуду.

– Га...! Дрэнь! Паскудства! – безапеляцыйна выпаліў гэту крытычную трыяду Іван Якаўлевіч. – Каб ведаў, што такое паскудства – дык ня піў бы!

З надзеяй на заступніцтва я тут жа павярнуў галаву да Алега Антонавіча.

– Ага, ага, браток, ну, так, – вінавата залепятаў усьмешлівы Алег Антонавіч. – Даруй, але я ледзь праглынуў, думаў, што званітуе, халера ясна. Горш за касторку!

Мне засталося паглядзець на Рыгора Васілевіча.

– Я, прызнаюся, і ты не крыўдуй, калі ласка, зрабіў хітрэй: панюхаў, капялютачку адпіў, можа, паўграма, бачу, што ня пойдзе, і пакуль глядзеў на Івана – за сьпіной у сябе непрыкметна выліў.

– Пацьвярджаю! – сказаў адзіны між нас «не як чалавек» Міхась Яўгенавіч. – Хацеў нават Грышу заўвагу зрабіць, але пабаяўся скандалу, бо гэта вялікая абраза для таго, хто частуе – выпіваць пітво на зямлю.

– Дрэнь, дрэнь, Ніле! Абсалютная дрэнь! – паўтараў заўсёды катэгарычны ў сваіх ацэнках і высновах Іван Якаўлевіч. – Дрэнь, брат!

– Пачакайце, сябры! – успалашыўся я, абводзячы паглядам кожнага. – Дык жа вы хвалілі, выпіўшы! Вы ж далі высокую ацэнку! Алег! Іван!

– Хвалілі, – пагадзіўся, весела скалячы зубы, Алег антонавіч. – Як людзі выхаваныя, шляхетныя, мы ж не маглi табе настрой псаваць.

– Во паразіты, га! Во заразы! Так подла купіць мяне! – захітаў я, уражаны і здзіўлены, галавой. – Ну, але ж і густ у вас, сябры! Такі арыстакратычны напой збэсьціць! Вам толькі бурачковую самапёрку лыкаць, сьмердзюху і гару, а не «масьціку»!

– О! Я ўспомніў! Нарэшце ўспомніў! – радасна выгукнуў раптам Іван Якаўлевіч, падвёўшы тым самым «зэт» пад тэмай «масьціка».

– Што, гэ-гэ-гэ, той сьмешны анекдот? – зацікавіўся і амаль удзячна зіркнуў на яго Алег Антонавіч. – Ну давай!

Разам зіркнулі і ўсе астатнія: значыць, усё-такі пачуем выдатны і самы сьмешны анекдот! Усё-такі пачуем!

– Ды не, – адказаў Іван Якаўлевіч. – Я ўспомніў, хто яшчэ быў тады з намі ў купэ, чацьверты, калі мы рагаталі...

2001 г.

Тры сюжэты з будняў старога кніжніка Аляксея Фаміча

1. «Зразай вуглы, хлопцы!»

Хто вучыўся ў 50-я ці на пачатку 60-х гадоў мінулага веку ў БДУ, той напэўна помніць лабаранта Кабінету гісторыі КПСС Аляксея Фаміча Малчанава. Прыкметны і цікавы быў дзед (дзед, бо яму ўжо было за шэсьдзсят). Чым прыкметны? Ну, трохі і сваім вонкавым выглядам. Нібыта й нічога асаблівага: невысокі – чуць-чуць ніжэй сярэдняга росту, нешырокі ў плячах, не сказаць – усохлы, але досыць хударлявы – пінжачок матляўся на ім крыху засвабодна; рухавы, імклівы і лёгкі ў паходцы; блякла-сінія, амаль сівыя, вочы – пад такімі ж сівымі, дужа калматымі (відаць, ножніцаў не любілі) брывамі; нармальнай паўнаты, у зморшчыках, але са здаровай ружовасьцю, твар. Ружовасьць гэта, як у іншых пасля чарачкі, адцянялася тым, што галава ў Аляксея Фаміча была зусім белая. Не сівая – а менавіта белая. Як чысьцюткім мяккім сьнегам аблепленая ці ватай абкладзеная. Па галаве яго і заўважалі дздалёк у патоку студэнтаў і выкладчыкаў на калідорах га-лоўнага вучэбнага корпусу.

Цікавы ж Аляксей Фаміч быў тым, што належаў да ліку самых апантаных у Менску бібліяманаў. Менавіта кнігалюбства і зьявіла нас з ім і здружыла, паколькі і я хварэў на гэтую хваробу яшчэ з дзяцінства. Меў ён ня надта вялікую, але выдатную па падборы выданьняў бібліятэку – перш за ўсё твораў мастацкай і гістарычнай літаратуры. На-

стаўнік па прафесіі, ён быў інтэлігентам яшчэ старой вывучкі: гімназію закончыў за царскім часам і прафесароў ва універсітэце слухаў таксама яшчэ тых – еўрапейскай школы, грунтоўных, а не скарасьпечаных у інстытутах «чырвонай прафесуры» верхаглядаў і талмудыстаў. Кнігу ён ня проста любіў, але і ведаў, асабліва рускую класіку. У глыбіннай Расіі, дзе ён нарадзіўся і пражыў жыцьцё, Аляксей Фаміч працаваў дырэктарам школы, а выйшаўшы на пенсію, пераехаў у Менск, да сыноў, што атайбаваліся тут, і ўладкаваўся на пасаду лабаранта ўжо названага кабінету.

Характару Аляксей Фаміч быў добрага, кампанейскага, розуму – жывога і дасьціпнага, любіў часам паіранізаваць, асабліва над дурнотай тых, хто пнуўся ўгору не па заслугах. Помню, аднойчы гукнуў мяне ў вестыбюлі, каля гардэробу, падыходзіць, а ў вачах – вясёлыя іскрыкі сьмеху бліскаюць, і вусны насьмешліва кривяцца, бачу – зараз нешта цікавае, забавнае скажа.

– Слухай, гатовы анекдот дый толькі! Я гаварыў табе, што мой напарнік рашыў у навуку падацца – у завочную аспірантуру па спецыяльнасьці «Гісторыя КПСС»? Ага, дык вось рыхтуецца да экзамена па гэтай самай гісторыі. Забег толькі што да мяне і пытаецца: «Скажыце, В. Засуліч – гэта наш ці ня наш? Бальшавік ці меншавік?» Ну хіба не анекдот? Нават ня ведае, што Засуліч – гэта яна, Вера, а ня ён, – тое, што дзеці са школьных падручнікаў ведаюць. І вось убачыш – паступіць, і можа стаць кандыдатам навук, і будзе чытаць студэнтам лекцыі. Госпадзе прамілы, і калі гэта ідыётчына кончыцца!

А быў на дварэ верасень 1955-га, і да пачатку канца «ідыётчыны» заставалася няшмат – з паўгода. У лютым наступнага, 1956-га, XX зьезд КПСС асудзіць культ асобы Сталіна і адкрые сезон гэтак званай «хрушчоўскай адлігі», што і стане пачаткам вялікага, усеахопнага ўзрушэньня сэрцаў і розумаў ва ўсім СССР – «от Москвы до самых до окраин».

– Ды чорт з ім, з гэтым Засулічам, – махнуў зьлёгка рукой Аляксей Фаміч. Свайго напарніка ён ужо трапна ахрысьціў Засулічам. – Я вось чаго хацеў цябе бачыць і пачаў хвалявацца, што ня прыйдзеш на заняткі. Сёньня, з шаснаццаці нуль-нуль, пасья перапынку на абед, – Аляксей Фаміч прыглушыў голас і павёў зіркам у бакі, ці не падслухоўвае хто, – у Цэнтральнай кнігарні будзе прадавацца двухтомнік Ясеніна. З прадмовай Зялінскага.

– Ясеніна! – усклікнуў я, адчуўшы, як ажно дыханьне ў грудзях перахапіла. – У двух тамах?

– Цішэй ты! – зрабіў мне заўвагу Аляксей Фаміч. – І нікому не кажы, бо хоць завезьлі ня так і мала – на ўсіх ня хопіць. А паўчацьвертай чакай мяне на выхадзе з корпусу – і рванём, каб загадзя быць там.

– Ну, Анатолю я не магу не сказаць...

– Анатолю можна, – велікадушна пагадзіўся дзед. – А больш нікому.

Анатолю – гэта значыць студэнту аддзялення журналістыкі Вярцінскаму, з якім мы тады жылі ў адным інтэрнацкім пакоі.

Узрушэнню майму не было меж(аў): я магу займець двухтомнік Ясеніна! Ён будзе ў маім уласным кнігазборы! Неверагодна! Ад першага знаёмства з яго вершамі летам 1946 году – па сшытку былога франтавіка, майго сваяка і суседа – Ясенін усё яшчэ заставаўся для мяне найдзівосным цудам паэзіі, якойсьці неспасыціжнай таямніцай і загадкай паэтычнага генія. У педвучылішчы, у канцы саракавых, я чытаў яго лірыку і паэму «Ганна Сьнегіна» па вялікай анталогіі «Тридцать лет советской поэзии». Чытаў і завучваў на памяць. А два гады назад студэнт педінстытуту Алесь Ставер, які часта заходзіў да мяне ў інтэрнат пахваліцца творчымі посьпехамі, даў у маё распараджэнне томік Ясеніна на цэлыя суткі. Гэта было перадаванае выданьне паэта ў малой серыі знакамітай «Библиотеки поэта» (апошняе па часе – пасля таго Ясеніна не выдавалі, «не зусім той паэт»). Томік быў не Алесеў, а ў кагосьці на колькі дзён пазычаны. Бо калі б быў ягоны – я б у Алеся яго вымантачыў, за любую цану. Так мне быў патрэбен *свой* Ясенін. Дома, у сваёй бібліятэцы – каб мог у любы дзень, у любы момант зняць з паліцы, разгарнуць і – забыцца на ўсё на сьвеце.

І вось – даўняя мара можа нарэшце здзейсніцца. Можа! Госпадзе Божа, пашкадуй душу жывую і памажы!

Не а паўчацьвертай, а хвілінаў на пяць раней, мы з Анатолям зьявіліся на ўмоўленае месца. І тут жа выскачыў з дзвярэй прыкметна ўстрыжаны Аляксей Фаміч і, не прыпыняючыся, нават забыўшы павітацца з Вярцінскім, выпаліў:

– Хлопцы, хутчэй бягом! Заходзіў Самускевіч і сказаў, што там будзе чорт ведае што рабіцца, бо ўжо ўвесь Менск ведае! Калі б вы прыпазьніліся – я б вас не чакаў. Тут пазьніцца няможна!

Гэта ён усё – на хаду. Праз хвіліну мы ўжо былі каля паштамту, дзед на крок, а то і на два – паперадзе нас, мы, абодва досыць даўгалыгія, за ім ледзь паспявалі. Дзед так «часаў» і быў у яго такі ваяўніча-захопніцкі выраз твару, што Анатоль ажно паспрабаваў, падміргнуўшы мне, кінуць нешта іранічнае, накшталт: «Во, што значыць старая гвардыя, га?»

Прыкладна ад крамы «Падпісныя выданьні» нам стала бачна, што робіцца каля галоўнага ўваходу ў Цэнтральную кнігарню: не натоўп, а чорная хмара прыхільнікаў Ясеніна. Дзед прышпорыў яшчэ шыбчэй. Ня бег і не ішоў, а – ляцеў, нёсься, як з лука пушчаны. Трывожна, помню, стала і мне. Гэта ж каб знацьцё – дык прыйшоў бы да кнігарні першы. Каб першаму ўварвацца і дабегчы да прылаўка. Гэта ж Ясенін! Упусьціць такую магчымасьць? Ды ні ў якім разе!

На самым рагу прасьпекту Леніна і Камсамольскай, каля гастронама пад вежай з гадзіннікам, Аляксей Фаміч крыкнуў:

– Зразай вуглы, хлопцы! Зразай вуглы!

І ня глянуўшы, ці мы ўспрынялі яго каманду і ці робім, як загадана, ён рвануў да кнігарні напрамкі, па «дыяганалі». Насуперак усім правілам руху. Па правілах трэба было адмераць адзін «катэт» – перасекчы праспект, а затым другі «катэт» – перасекчы Камсамольскую. Дзед рвануў па дыяганалі. Страх застацца без Ясеніна быў такі моцны, што сьледам за дзедам равнулі і мы з Анатолям. Чаму нас не запыніла міліцыя – ня ведаю. Можа, паставага на скрыжаваньні тады не было? Ці, зразумеўшы, што робіцца ў нашых сэрцах, паглядзеў на парушэньне правілаў праз пальцы?

Мы далучыліся да натоўпу, які павялічваўся і павялічваўся. Праз нейкі час дзверы нарэшце адчыніліся, натоўп імгненна ўшчыльніўся і, сьціснутых, уцягнуў нас у нутро кнігарні. Даўка была жажлівая. Сілай напору ссоўвалі з месца масіўны, цяжэзны прывалак, і прадавачкі падымалі крык. Было, помню, сорамна, што і я (а ўжо член Саюза пісьменьнікаў) нароўні з усімі трачу ў гэтым ашалелым натоўпе чалавечае аблічча. Ні раней, ні пасля я ніколі ня бачыў, каб людзі так не па-людску, так не шануючы адзін аднаго душыліся за кнігу паэзіі. Людзі – і я, І я, грэшны, апраўдваючы свой удзел у штурме тым, што, маўляў, сам пішу вершы і хто-хто, а я маю права прэтэндаваць на двухтомнік вялікага паэта.

Двухтомнік мне дастаўся, але з даўкі ў кнігарні я выйшаў, ледзь не пакінуўшы там духі, увесь змоклы ад поту, і радасьць мая была гэтым самым моцна азмрочана. Быў атрыманы, аднак, і пэўны, так бы мовіць, «эстэтычны ўрок»: як жа трэба пісаць вершы – якія вершы! – каб людзі выпіскалі дзеля іх адзін аднаму кішкі, як галодныя ў страшнай чарзе за хлебам.

2. Кніжнікі, будзе пільнымі!

Вечарам, па заканчэньні рабочага дня, Аляксей Фаміч абавязкова заходзіў у якую-небудзь з кнігарняў, а то і ў некалькі. У кнігарнях мы часцей за ўсё і сустракаліся, асабліва пасля таго, як філфак, дзе я стаў працаваць выкладчыкам, перасялілі на Чырвонаармейскую. Аднойчы, у час такой выпадковай, але амаль непазьбежнай сустрэчы, Аляксей Фаміч, калі ўжо абмяняліся навінамі, спытаў:

– Слухай, да цябе не заходзіць Бавул – паглядзець бібліятэку?

Бавул – таксама бібліяман, былы вайсковец, у якога, па чутках, багата скопішча не абы-якой літаратуры. Па кнігарнях ён хадзіў з вялізным рыжым бавулам, з-за чаго і атрымаў ад дзеда клічку, бо на справе зваўся Восіпам. Казалі, што кнігу ён набываў не для чытаньня, а для абмену – нібыта страшна любіў гэту справу – абмен рознымі выданьнямі і, канешне ж, з выгадай для сябе: прагадаць і абмішуліцца пры гэтым Бавул ня мог.

– Не, – кажу, – не заходзіць. А я і ня надта люблю, каб хто азіраў

маю бібліятэку, капаўся ў кнігах. Пабыла ў гасьцях, у маю адсутнасць, жончына сяброўка – і я сяго-таго не далічыўся, прапаў першы том Брусава і выбранае Яўтушэнкі «Стихи разных лет» – яго першае выбранае, у дваццаць шэсьць гадоў выдаў...

– Дык вось асьцерагайся і Бавула – папярэджваю! – аж падняў угору ўказальны палец Аляксей Фаміч. – Злодзей ён, аказваецца.

– Бавул? Злодзей?

– Злодзей. А я – стары разявака, пацярпеў з-за сваёй даверлівасьці. Паслухай, як было. Прышоў, значыць, па дамоўленасьці са мною, паглядзець, што ў мяне цікавае, каштоўнае. Даў зразумець пры гэтым, што, можа, і абмен які зробім. Парасчыняў я перад ім усе кніжныя шафы, – у мяне не паліцы, а шафы, – усадзіў яго на табурэцік, каб не згінацца, і кажу: «Глядзі, сёе-тое і ў мяне маецца». Ну, ён і пачаў капацца. А пры ім, на падлозе, яго вялізны бавул. Я ахвотна паказваю яму самыя каштоўныя, рэдкія выданьні, а ён рэагуе больш спакойна: «Гэта ў мяне ёсьць. А гэта мяне не асабліва цікавіць. А гэта, прабачце, я і дарам не вазьму...» Я пачаў яму пярэчыць і нават трохі злавацца. Як гэта, маўляў, можа такая кніга не цікавіць? Ды ёй жа цаны няма! Хвілінаў якіх праз дваццаць просіць: «Ці не прынеслі б вы шкляначку вады халоднай, з-пад краніка. Нешта ў горле запыршыла». – «Вады? Ды зараз прынясу». І накіроўваюся на кухню. «Толькі спачатку спусьціце трохі, хай цёплая зьбяжыць!» – гукнуў мне ў сьпіну. Ну, я там, на кухні, і затрымаўся на хвілінку – пакуль зьбегла цёплая і пайшла халодная з крана. Прынёс. Выпіў ён, падзякаваў і перайшоў да другой шафы, але ў ёй ужо капаўся даволі абыякава і як-бы сьпяшаючыся. А пасья зірнуў на гадзіннік: «О-ё-ёй, трэба бегчы, спазьняюся! Прадоўжым калі-небудзь другім разам». Ну і пабег. Схапіў бавул і пабег. А праз колькі дзён я заўважыў вынік яго візіту, яго агледзінаў маёй бібліятэкі. Аж мне блага зрабілася. Чуць не заплакаў. О, свалата бессаромная!

– Нешта ўкраў?

– Так, украў. Гельвецья «Об уме» і «Дэ рэрум натура» Лукрэцыя.

Аповяд Аляксея Фаміч мяне ўразіў. Падумалася: калі б які-небудзь Бавул у мяне сьцібрыў такія каштоўнасьці – гэта было б жахліва.

– Не падумалі яму пазваніць і сказаць, каб аддаў?

– Як жа не падумаў? Пазваніў, канешне. Кажу: «Восіп Восіпавіч, вы ўзялі ў мяне пачытаць Гельвецья «Об уме» і «О природе вещей» Лукрэцыя. Дык вось – спатрэбіліся яны мне, таму вярніце, калі ласка». І што я пачуў у адказ? Не, ты ведаеш, гэта не чалавек, а сатана. Чыстая сатана! Кажу: «Аляксей Фаміч, вы нешта паблыталі. Навошта я мог пазычаць у вас гэтыя кнігі, калі яны ў мяне свае ёсьць? Гэта нават сьмешна. Відаць, нехта іншы пазычыў, памяць падводзіць вас, Аляксей Фаміч». Гэта – такі далікатны намёк на мой узрост; маўляў, стары склеротык, ня помніць – дык выдумляе. Але самае цікавае далец, паслухай. Кажу: «Ну добра, Восіп Восіпавіч, можа, і сапраўды мяне памяць падводзіць, тады я вас вельмі прашу: пазычце мне гэтыя

кнігі на пару дзён, вельмі спатрэбіліся, толькі на пару дзён – пакарыстаюся і тут жа вярну, адразу ж...». – Аляксей Фаміч глядзіць мне з хітрай усмешкай у вочы і працягвае. – Ну, ён жа ня дурань, сатану не правядзеш. Ён жа ведае, што свае кнігі я адразу пазнаю, там у мяне і сакрэтныя пазначкі ёсць. А як жа ты думаў? – зрэгаваў на маё здзіўленьне Аляксей Фаміч. – Я іх раблю не на ўсіх, а на самых каштоўных. А ты – хіба ня робіш? Наогул, свае кнігі ты як-небудзь памячаеш?

– Раней на больш каштоўных ставіў аўтограф, а цяпер – штампік, з указаньнем, чый кнігазбор. Яшчэ як былі на апошнім курсе універсітэту, схадзілі з Вярцінскім у кантору бытпаслуг і заказалі штампікі.

– То добра, але штампік могуць вытравіць ці выразаць, а сакрэтная пазначка – гэта лавушка для злодзея, на ёй ён і сьпячэцца. Але ты слухай далей, слухай, што адказаў мне Бавул на просьбу даць пачытаць Гельвеццыя і Лукрэцыя. Кажа: «А нашто вам гэтыя кнігі спатрэбіліся? Што вы – дысэртацыю наважылі пісаць у семдзсят гадоў? Гэта – па-першае. А па-другое, шаноўны Аляксей Фаміч, я такіх кніг не пазычаю. Знаеце, як кажа народная мудрасць: пазыч жонку, а сам у саломку? Ну не! Так што ўжо выбачайце...» Ну, як табе падабаецца? – яшчэ весялей усміхнуўся мне дзед.

– Здрава! – кажу. – Я проста ў захапленьні. Во як трэба аблапошваць нашага брата!..

– Пачакай, пачака! Гэта яшчэ ня ўсё. Я ж таксама ня лыкам шыты. Кажу: «Восіп Восіпавіч, тады давайце зробім так: раз вы на рукі не выдаеце гэтыя кнігі, то дазвольце – я зайду да вас, пачытаю і выпішу, што мне трэба, у вашай прысутнасці. Я не надоўга, на паўгадзінкі...». І што чую ў адказ? «Аляксей Фаміч, я сёння вечарам еду ў камандзіроўку. Пагаворым, як вярнуся. Зрэшты, вы ж можаце спакойна загадаць гэтыя кнігі ў бібліятэцы, ня бог ведае, якая рэдкасьць. Прабачце, сьпяшаюся». І паклаў трубку. Вось і ўсё. Не Гельвеццыя, ні Лукрэцыя Бавул мне ня верне. Так што – асьцерагайся. Парафразіруючы Фучыка, можна сказаць: «Кніжнікі, будзьце пільнымі!..»

Пасьля гэтае размовы я кожны раз, пабачыўшы на вуліцы Бавула з бавулам, усміхаўся сабе: ну чыйго ж ён Гельвеццыя ці Лукрэцыя нясе гэтым разам?

3. Абраза

У адзін з ліпнёвых вечароў, ужо на захадзе сонца, я сустрэў Аляксея Фаміча на прывакзальнай плошчы – ён ішоў на тралейбусны прыпынак, дзе спыняецца яго «тройка». Быў ён у лёгкім палатняным гарнітуры, бела-жаўтлявага колеру, не шыкоўным і досыць пакамечаным, у белым, пасечаным дзірачкамі капелюшы, з неадлучным партфелем у руцэ і... відочна не ў гуморы.

– Нешта непрыемнае здарылася? – спытаў я, павітаўшыся.

– Ды так, дробязь, – махнуў даланёй Аляксей Фаміч. – Сьцерва Кабылкіна настрой сапсавала. Ведаеш такую? Наша, капээсэсьніца.

– Не, ня ведаю, нават ня чуў. Дзе і як сапсавала?

– Ды былі, гэта самае, у турыстычнай паездцы па Меншчыне. Прафком арганізаваў. І я падахвоціўся. Захацеў трохі больш пазнаёміцца з прыродаю Беларусі, мне, прыезджаму, канешне ж, цікава. Але каб ведаў, што ў аўтобусе буду адзіны мужчына, апрача кіроўцы, зразумела, – нізавошта не паехаў бы. Усю дарогу, і туды і назад, і на ўсіх прыпынках – бабскі гармідар. Ну, а гэтая Кабылкіна – ну сьцерва! Ехалі ўздоўж нейкага возера, і захацелі бабы пакупацца. Я адмовіўся, канешне, дык начальніца загадала мне пільнаваць іх бабскія транты, што паскідалі з сябе. Я прылёг пад кустом, каля гэных трантаў, выняў кнігу і чытаю сабе. Чую, як яны там крычаць-пішчаць, войкаюць, – ну на здароўе. І раптам, хвілінаў праз колькі, нехта ідзе да куста. Прыпадняў галаву – Кабылкіна. Ні слова ня кажучы, стала да мяне сьпіной, зусім блізка, метры за два, садрала з сябе купальнік і, галюсенькая, выціраецца. Зусім не зважаючы што побач ляжыць мужчына! Выцірае рушнічком і сьпіну, і клубы, і ляжкі, і лыткі, – і зусім ніякай увагі на мяне! Як усё роўна цурбан драўляны ляжыць ці камень, а не чалавек! Так гэта мяне абразіла, што і дасюль не магу супакоіцца.

Першы раз бачыў я ў такім гневе добрага і мілага Аляксея Фаміча. Вядома, бесцырымоннасьць Кабылкінай мяне здзівіла, але «драматызм» сітуацыі да мяне, так бы мовіць, не дайшоў, і я пасьпяшаўся аслабіць, а за тым і нейтралізаваць абурэньне старога інтэлігента гумарам.

— Прабачце, а... цела прыгожае?

— Ды цела, як цела. Ну, яшчэ ж маладая, гладкая, укармленая ласіца, — і, падшукаўшы слова, дадаў, — не ацесьлівая.

— Аляксей Фаміч! Дык вам жа пашанцавала! Раптам, неспадзявана – пабачыць такую прыгажосьць! Самы дасканалы плён творчасьці! Госпада Бога! Ды яшчэ на ўлоньні прыроды! Ды пасья купаньня, ці, кажучы на стары лад, «омовенія»! Аляксей Фаміч! Па-мойму, вы павінны быць ёй удзячны...

— Ага, удзячны, — сумна крывячыся, не прыняў мой гумар дзед. – Калі б яна думала мяне ўважыць і ўзнагародзіць дарункам прыгажосьці, дык бы стала да мяне тварам, а не спіной, не кутэшніцай. У тым і рэч, што я для яе на той момант проста не існаваў. Яна з'ігнаравала мяне, як нейкую жывёліну, перад якою ня сорамна. Сьцерва!..

А трэба сказаць, што сам я, убачыўшы дзеда, настроіўся на зусім іншую з ім гаворку – мне занецярпелася сказаць яму пра адну сваю кніжніцкую радасьць. І цяпер, паколькі гумар не дапамог, я рашыў пераклучыць яго эмацыйнае напружаньне на тое, да чаго ён заўсёды імгненна падключаўся, запальваўся і забываўся на ўсё іншае. Такім чудадзейным сродкам была, канешне ж, інфармацыя пра нейкую ціка-

вую, значную, нешараговую кніжную навінку, а тым больш – пра не-сумненную бібліяфільскую ўдачу. І я выпаліў:

— А ў мяне радасьць, Аляксей Фаміч, віншуйце!

— З чым? – зіркнуў мне ў вочы дзед, але ў ягоным зірку анічуць не прабліснула знаёмая мне іскарка-жывінка цікаўнасьці.

— На Гумілёва разжыўся. Томік Гумілёва падарыў мне адзін сябра. Праўда – машынапісны, але выдатна пераплецены, у цьвярдых вокладках.

— А, гэта добра. У мяне сёе-тое ёсьць, — неяк раўнадушна, як бы паміж іншым, зрэаваў Аляксей Фаміч. Як бы я сказаў яму не пра томік выдатнага паэта, а пра нейкую дробязь. – Ты разумеш, я быў проста зьнійкавеў ад нечаканасьці. Літаральна ў двух кроках стала і агалілася. Як бы я ўжо нябожчык, ці што? От, сьцэрва!

— Па сутнасьці, гэта маленькае выбранае Гумілёва, лепшыя вершы з кніг «Жемчуга», «Шатёр», «Костёр» і «Огненный вихрь».

— «Огненный столб», — паправіў мяне, зноў жа як бы мімаходзь, паміж іншым, адарваўшыся ад галоўнага, Аляксей Фаміч. – Яна ж бы магла ўзяць свае транты і зайсьці за суседні куст. Дык жа не! Агаліла ўсе свае красоты, дастала з торбы рушнічок і выціраецца. От, сьцэрва!

— Плюньце вы на гэну Кабылкіну і супакойцеся. Помніце, як я чытаў вам верш Гумілёва «Рабочий»? Тады ў мяне толькі гэты верш і быў. Помніце: рабочы адлівае кулю, «Что меня с землёю разлучит. И господь воздаст мне полной мерой За недолгий мой и горький век. Это сделал в блузе светло-серой Невысокий старый человек». Якой сілы радкі! І якое страшнае прароцтва!

— Страшнае, канешне, — пагадзіўся Аляксей Фаміч. – Вось я і думаю: за каго ж яна мяне мае? Калі мне пад семдзсят – дык я ўжо не мужчына, наогул, не чалавек? Якая нахабная бессаромнасьць!

— Чаму я згадаў гэтыя цудоўныя радкі? Таму што агульная ацэнка Гумілёва ў гісторыі рускай літаратуры вельмі несправядлівая, ён незвычайна таленавіты паэт.

— Несправядлівая, канешне, — гэтак жа, як і дасюль, спакойна пагадзіўся Аляксей Фаміч. – Не, ты ўяўляш? Я ляжу, бачу, што яна падыходзіць, бярэ сваю торбу, — ну бяры сабе, я чытаю далей, пасья падымаю вочы, і ты ўяўляеш – голая баба ў двух кроках! І ніякай увагі на мяне! Прабач, але прыйшла мая «тройка», паеду. Усяго добрага! Як-небудзь сустрэнемся – пагаворым.

Хацеў дзеля жарту спытаць: «А пра каго будзем гаварыць: пра Гумілёва ці пра Кабылкіну?» – але стрымаўся. І добра зрабіў: занадта сур'ёзна пакрыўджаны быў у сваіх мужчынскіх пачуцьцях мой стары сябар, каб яшчэ і я дабавіў да той крыўды сваю падкалупку.

2003 г.